

ՀԱՅՈՑ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԻՄԱՍՏՈՒԹՅԱՆ ՎԵՐԱՑԱՐԿՈՒՄՆԵՐԸ ԳՐԱԿԱՆ ՄՇԱԿՈՒՄՆԵՐՈՒՄ

Ամբոխները երբեք ծառալի չեն նշմարտույթան: Նրանք երես են թեփում այն իրողություններից, որոնք հաճոյ չեն իրենց, եւ նախընտրում են աստուածացնել մոլորությունը, եթէ այն գայթակղում է իրենց: Ով ի զօրու է պատրանքներ մատուցել՝ դիւրաւ տիրում է ամբոխին, իսկ ով փորձում է զրկել այդ պատրանքներից՝ դառնում է նրա զոհը:

Գրատաւ լր Բօն (1841–1931 թթ.)²

ՆԱԽԱԲԱՆ

Հայ ժողովրդական «Դըժիկոն» հեքիաթի՝ ինձ ծանոթ գրական մշակումների հեղինակների անունների թվարկումն ինքնին խոսու են՝ Հովհաննես Թումանյան [(1869–1923 թթ.), «Քաջ Նազար» հեքիաթ (1912 թ.)], Ավետիք Իսահակյան [(1875–1957 թթ.), «Աղա Նազար» հեքիաթ (1912 թ.)], Սիպիլ [(Զապել Խանջյան, 1863–1934 թթ.), «Հանրմ Նազարը» հեքիաթ (1914 թ.)], Դերենիկ Դեմիրճյան [(1877–1956 թթ.), «Քաջ Նազար» կատակերգություն «փոքր-մեծերի ու մեծ-փոքրերի համար» (1923 թ.)], Ստեփան Զորյան [(Առաքելյան, 1890–1967 թթ.), «Անհաղթ Նազար» հեքիաթ (1938 թ.)], Նշան Պեշիկթաշյան [(1898–1972 թթ.), «Սոսկալի Նազար» կատակերգություն (1939 թ.)], Համաստեղ [(Համբարձում Կելենյան, 1895–1966 թթ.), «Քաջն Նազար» հեքիաթ (1940 թ.)], Վեսպեր [(Մարտիրոս Դաբաղյան, 1893–1977 թթ.), «Մեր քաջ Դժիկոն» հեքիաթ (1972 թ.)], Գրիգոր Տեր-Գրիգորյան [(1916–1981 թթ.), «Զգուշացե՛ք, նա դեռ կա» կատակերգություն (1977 թ.)], Մկրտիչ Սարգսյան [(1924–2002 թթ.), «Քաջ Նազար» վեպ-հեքիաթ (1980 թ.)], Լեւոն Միրիջանյան [(1933–2004 թթ.), «Նազարական» պոեմ (1983 թ.)], Ժիրայր Ավետիսյան [(1932–2001 թթ.), «Սիմոն որդի Սիմոնի» հեքիաթ-վիպա-

^{1*} Ստացվել է՝ 22.11.2024, գրախոսվել է՝ 22.12.2024: էլ. հասցե՝ margarit2011@gmail.com:

² Տե՛ս «Psychologie des foules», Թ. հրատ., Félix Alcan, Փարիզ, էջ 112:

շար (1984 թ., 1987 թ., 1994 թ., 1999 թ.)), Մկրտիչ Մկրտչյան [(1941–2005 թթ.)] «Քաջ Նազար: Արեւելյան սատիրիկոն: Երգիծական դրամատիկական պոեմ» (1999 թ.), Կարինե Խողիկյան [(ծն. 1957 թ.), «Խաղի ժամանակը» պիես (2000 թ.)], Խաթակ Գյուլնազարյան [(1918–1995 թթ.), «Ձախորդ Փանոս եւ Քաջ Նազար» վեպ (2003 թ.)], Գուրգեն Խանջյան [(ծն. 1950 թ.), «Տիգրան «Մեծ» կատակերգություն (2004 թ.)], Հովհաննես Գրիգորյան [(1945–2013 թթ.), «Քաջ Նազար, զրույցներ Մաեստրոյի հետ» վեպ (2004 թ.)], Նորայր Ադալյան [(ծն. 1936 թ.), «Մաղարածուն մեծ քաղաքում» վեպ (2010 թ.)], Արսեն Համբարյան [(ծն. 1969 թ.), «Քաջ Նազարը 2» հեքիաթ (2011 թ.)], Մարո Մադոյան-Ալաջաչյան [(ծն. 1956 թ.), «Քաջ Նազարի թռուները» վեպ (2013 թ.)]³:

Հեքիաթի գրական մշակումներում շեշտվում է՝ նազարներն են իշխում աշխարհում. ամբոխը հավատում է հերոսին, ուղեկցում դեպի իշխանություն տանող ճանապարհին, որ հարմար պահին հայտնվի հերթական «օրվա հերոսի» կողքին՝ առանց նրա իսկական դեմքը ճանաչելու, գործն ու նպատակներն իմանալու:

«ԴԸԺԻԿՈՆ»Ի ԳՐԱԿԱՆ ՄՇԱԿՈՒՄՆԵՐԻ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՊԱՏԿԵՐԸ

Հովհ. Թումանյանն առաջինն է մշակել հեքիաթը: Բանաստեղծն ուսումնասիրել է կովկասյան, սլավոնական, եւրոպական ժողովուրդների բանահյուսության բազմաթիվ էջեր⁴ եւ 1908-ին գրել հեքիաթի առաջին

³ «Հայրենիք» (Բոստոն) ամսագրի 1929 թ. 2-րդ (86) համարում տպագրված է Հակոբ Մնձուրու (Դեմիրճյան, 1886–1978 թթ.) «Նազար» հինգ գործողությամբ դրաման: Արեգը մենակ է մեծացրել որդուն՝ Նազարին, որը Գինեձոն գյուղի երեւելի փեսացուներից է: Արեգի ամուսինը՝ Լարենցի տղան, տարիներ առաջ «Քէրվաններով, բեռներով պիտի դառնամ» ծանոթ երազանքի հետեւից օտարություն է գնացել, գերության մեջ տառապել ու վերադարձել է ճամփորդի տեսքով: Նազարն սպանվում է հոր ձեռքով՝ նրա անհիմն խանդի պատճառով, որի առիթը հոր դավաճան ընկերոջ հորինած սուտն էր: Հակոբ Մնձուրու զրից տակ կենդանի գույներով ապրում է Գյուղը՝ բերք-բարիքի, հարսանիքի համընդհանուր ուրախության պատկերով, որն աղարտվում է մարդասպանությանը:

Սամվել Կարապետյանի «Քաջ Նազար: Նորօրյա երգիծապոեմ» (2006 թ.)] փոքրածավալ չափածո ստեղծագործությունը ներկայացնում է հեքիաթի հետաքրքիր տարբերակ: Գյուղի երեխաները կարկատում են ամենահաղթ դրոշակը, Նազարին նստեցնում էլին եւ քաղաք ճանապարհում: Ճանճերի թագավորից, մի խումբ «ապերո»-ներից ու «երկրի տուգ քեդխուղեք»-ից հերոսին փրկում է Ուստիանը. Նազարը վերադառնում է գյուղ, քանի դեռ նրան կախաղան չեն հանել:

⁴ Հովհաննես Թումանյանի Երկերի լիակատար ժողովածուի 5-րդ հատորի 784–788-րդ էջերում ներկայացված են գրողի ստեղծագործական որոնումների արդյունքները:

տարբերակը: «Վերնատան» զրույցներից այդ մասին գիտեին շատերը: 1911 թ. հունվարին Հովհ. Թումանյանի բնակարանում, «Հորիզոն» (Թիֆլիս) թերթի խմբագրությունում կատարված խուզարկությունից հետո բռնագրավել են գրողի ձեռագրերը: 1912-ի մարտին գրողին արգարացրին ու ազատ արձակեցին, բայց ձեռագրերը չվերագրվեցին: Նույն թվականին հրատարակվել է Ավետիք Իսահակյանի «Աղա Նազար» հեքիաթը: Հովհ. Թումանյանը կրկին է անդրադարձել այս հեքիաթին, որ 1912-ին Թիֆլիսում լույս է տեսել առանձին գրքուկով՝ իշխանուհի Մարիամ Թումանյանի (1870–1947 թթ.) հառաջածեղնությունով:

Հարազատ մնալով հեքիաթի ոգուն՝ գրողն ստեղծել է հերոսի ծուլությունը եւ առասպելական վախկոտությունը բացահայտող նոր տեսարաններ, որոնք հմտորեն ձուլված են հեքիաթի փիլիսոփայական խորքին եւ նորանոր մեկնաբանությունների լայն ասպարեզ են բացում:

Հովհ. Թումանյանի հեքիաթի առաջին արձագանքներից էր Նիկոլ Աղբալյանի (1873–1947 թթ.) հոդվածը⁵: Նա «Քաջ Նազար»ը համեմատում է Գրիմ եղբայրների [Հակոբ (1785–1863 թթ.), Վիլհելմ (1786–1859 թթ.)] «Քաջ դերձակը» (1812 թ.), Հանս Գրիստիան Անդերսենի (1805–1875 թթ.) «Թագավորի նոր զգեստը» (1837 թ.) հեքիաթների հետ եւ եզրակացնում. «...բանական մարդը, որ չգիտէ լաւը վատից ջոկել, կեղծն ու իսկականը տարբերել եւ ստրկանալով իր ինքնաներշնչումին՝ դառնում է նազարների հլու հպատակը»:

Եւրոպական հեքիաթում ամեն նոր սերունդ ճանաչում է հնի մերկությունը եւ այսպէս կեղեւում է մի պատրանքը միւսի հետեւից. ասիական հեքիաթում իշխում է անմխիթար անշարժությունը մի անգամ տիրապետած պատրանքների դէմ»⁶:

Տասնամյակներ անց Դ. Դեմիրճյանը լրացնում է. «Մանավանդ, ամեն անգամ ստեղծվում է մի դրություն, որ կարծես (իրերի տրամաբանությամբ) պետք է բռնվի Նազարը, բայց հանկարծ զայրալի մի պատահմունք նրան ազատում է: Պատահմունքը — ժողովրդի հիմարությունը եւ իր օգտվելը այդ միամտությունից»⁷:

⁵ Հոդվածը լույս է տեսել «Հորիզոն» (Թիֆլիս) թերթի 1912 թ. հոկտեմբերի 21-ի եւ 23-ի համարներում՝ «Գրական զրույցներ» խորագրի տակ, տպագրված է Նիկոլ Աղբալյանի «Գրական-քննադատական երկեր»ի 1-ին հատորի (Բելրուս, 1959 թ.) 182–191-րդ էջերում:

⁶ Ն. ԱՂԲԱԼՅԱՆ, Գրական-քննադատական երկեր, հտ. Ա., էջ 186–187:

⁷ Դ. ԴԵՄԻՐՃՅԱՆ, Երկերի ժողովածու 14 հատորով, հտ. 10, Երեւան, 1985, էջ 453:

Դ. Դեմիրճյանի կատակերգությունը հայ գրականության նվաճումներից է: «Նյութի բանահյուսական ծագումը եւ հեղինակի անուրանալի երգիծական տաղանդը հնարավորություն են տվել Նազարի կերպարը հասցնելու համաշխարհային հնչեղության», – գրում է գրականագետ Գեորգ Մադոյանը (1911–1990 թթ.)՝ արժեւորելով պիեսի «ռեալիստական հիմքի վրա ստեղծված» եւ «գրոտեսկային կերպարները», որոնք «ուրվագծված են կենդանի վրձնումներով»⁸:

Ստախոս Նազարը նման է Նիկոլայ Վասիլևիչ Գոգոլի (1809–1852 թթ.) «Ռեւիզոր»-ի (1836 թ.) Խլեստակովին. նրա պես ոգեշունչ, ինքնամոռաց ստեղծարարություն է իրականության ու իր հորինածի սահմանը, ինքն էլ է հավատում սեփական փշոցներին: Բայց եթե Խլեստակովի ստերից վախեցած քաղաքապետը երկմտում է («Ի՞նչ կլինի, եթե նրա ստերի թեկուզ կեսը ճիշտ լինի: Իսկ ինչո՞ւ չպիտի ճիշտ լինի որ: Խմած մարդը եղածը դուրս է տալիս. ինչ որ սրտումն է, այն էլ լեզվի ծայրին: Իհարկե, փչեց մի քիչ: Դե՛, առանց փչելու խոսք կասվի»⁹), Նազարին շրջապատող մարդկանցից ոչ ոք չի կասկածում, չի փորձում ստուգել, ավելին, լիովին վստահելով «քաջին»՝ իրենք էլ իրենց հերթին ուռճացնում են սուտը, տարածում:

ՈՒՍՏԻԱՆԻ ԴԵՐԸ ՀԵՔԻԱԹԻ ԳՐԱԿԱՆ

ՄՇԱԿՈՒՄՆԵՐՈՒՄ

Սիպիլը նկարագրում է «Որջի պէս աղտոտ, ջրհորի պէս թաց» անշուք մի տնակում ապրող ամուսիններին՝ Նազարին ու Կատարին: Նազարն այնքան խեղճ է, փոքրամարմին, որ գյուղացիները նրան կոչում են կնոջ անունով՝ Կատարիկ աղա, իսկ «ոտքով ու ձեռքով խոշոր», բամբ ձայն, խոժոռ դեմք ունեցող հաղթահասակ Կատարին՝ Հանըմ Նազար: Սիպիլի հերոսուհին պալատ է հասնում այն պահին, երբ իշխանը հավաքված աղջիկներից հարսնացու էր ընտրում: Ու մինչ «ընտանիքի պարկեշտ աղջիկներ գեղով ամօթխած» «չէին մօտնար փառքի գահոյքին», Հանըմ Նազարը բազմում է իշխանի կողքին՝ որպես իշխանուհի: Իշխանը «անփորձ տղայ մ՛էր սրտով պարզ, նորաբողբոջ» եւ խաբվեց «քերթողի փառքէն, սնգոյ-

⁸ Գ. ՄԱԳՈՅԱՆ (ԳԵԳԷ), Դերենիկ Դեմիրճյան, Երեւան, 1986, էջ 60:

⁹ Ն.Վ. ԳՈԳՈՒ, Ընտիր երկեր, Երեւան, 1982, էջ 677:

րէն խեղկատակ կնոջ»¹⁰: Իշխանուհի Հանըմ Նազարը Կատարիկ աղային վռնդում է պալատից:

Ավ. Իսահակյանը «Աղա Նազար» հեքիաթում հակադրում է ծուլ հերոսին եւ օրնիբուն աշխատող հերոսուհուն: Նազարի եւ Ուստիանի հակադրությունն ավելի շեշտելու համար գրողը Նազարի վախկոտությանն ու ծուլությանը, մեծամտությանն ու ստախոսությանը հավելում է «անհագ ախորժակը», հարբեցողությունը եւ Ուստիանին «վարձատրում»՝ նստեցնելով թագավոր ամուսնու կողքին:

Հովհ. Թումանյանի հեքիաթում Ուստիանին տեսնում ենք միայն ամուսնուն տնից վռնդելիս. ո՞վ է նա, ի՞նչ է մտածում աշխարհի ու թագավոր դարձած Նազարի մասին, ոչինչ չգիտենք:

Դ. Դեմիրճյանը պիեսում շեշտում է Ուստիանի քաջնազարական էությունը: Ուստիանին խորթ չէ «ազնիվ», «մելիքի աղջիկ» ձեւանալու եւ ուրիշի աշխատանքով ապրելու ձգտումը, բայց Նազարն ավելի հաջողակ է: Թագուհի Ուստիանը Նազարին չի զիջում իր դաժանությանը: Ուստիանը կործանում է Նազարի թագավորությունը. սա ժամանակի հրամայականն էր եւ թամաշայի ժանրի պահանջը. մի կին կործանեց մի թագավորություն¹¹:

Դ. Դեմիրճյանը «Քաջ Նազար» վեպի առաջին էջերում ընդգծում է ամուսինների նմանությունը. «Այսպիսով թե՛ մարդը եւ թե՛ կինը այն բազմաթիվ սոված «ազնիվներին» էին, որոնցով տեսնում ես լիքն էր լինում մի ամբողջ գյուղի կեսը, եւ որոնց մասին ժողովուրդն ասում է՝ «մեծ-մեծ տներ, սոված շներ»¹²:

Ստ. Զորյանի «Անհաղթ Նազար»ը ժողովրդական հեքիաթի մեկ այլ տարբերակի մշակումն է, որ գրողը կատարել է Մանուկ Աբեղյանի (1865–1944 թթ.) խորհրդով: Հերոսի կռիվը նրա բաժինը խլած եղբայրների դեմ է, եւ թագավոր Նազարը բանտարկել է տալիս հարազատներին, որ «ի՛ր ինչ լինելը չպարզեն աշխարհին եւ թագավորությունը չխլեն ձեռքից»¹³:

¹⁰ ՍԻՊԻԼ, Ամբողջական գործը, Ա., Քերթուածներ, Իսթանպուլ, 1939, էջ 210:

¹¹ Ե. Զարենցի անվան գրականության եւ արվեստի թանգարանում (այսուհետեւ՝ ԳԱԹ)՝ Դ. Դեմիրճյանի Փոնդում (այսուհետեւ՝ ԴԴՖ), պահվում են պիեսի ավարտի բազմաթիվ տարբերակներ:

¹² ԳԱԹ՝ ԴԴՖ, 4-րդ (լրացուցիչ) համար:

¹³ ՍՏ. ԶՈՐՅԱՆ, Երկերի ժողովածու 10 հատորով, հտ. 9, Երեւան, 1963, էջ 492:

Համաստեղի Ուստա Նազարը շնորհալի, բայց առասպելական ծուլ է: Կիրակոսը քսան տարի առաջ նորածին որդու համար օրորոց է պատվիրել Ուստային: Հերոսն այդ մասին հիշում է Կիրակոսի որդու հարսանիքի օրը, երբ նրան մի պահ կտրում են երազից. գտել էր փարավոնի հարուստ գերեզմանը: Հիմա հարեւանի թոռն է ծնվել, եւ սկսվում է Նազարի ու Օղտիկի կռիվը: Ուստան, իր բեղերի պատիվը չարատավորելու համար, հեռանում է գյուղից:

Թագավոր Նազարը յուրատեսակ պատիժ է աշխարհին ու մարդկանց. Օղտիկը խորհում է. «էն մեր Նազարը որ թագաւոր եղաւ, ա՛լ հասկցէք աշխարհի բաները»¹⁴:

Վեսպերի հեքիաթում Դժիկոն պալատ եկած կնոջը հետ է ուղարկում տուն՝ հրամայելով նոր շորեր հագցնել, գրպանները ոսկի լցնել. «Թե չէ, — մտածեց նա, — ո՞վ գիտե, կելնի սրան ու նրան կպատմի ամեն բան: Չէ, ես աշխարհքի առաջ խաղբ ու խայտառակ լինելու ժամանակ չունեմ, ես հիմի քաջ ու անհաղթ Դժիկոն եմ: Պրծավ գնաց...»¹⁵:

Նշան Պեշիկթաշլյանի «Սոսկալի Նազար» երեք գործողություններ թատերախաղը «հիմնուած է մեր օրերու նոր նազարականութեան վրայ»¹⁶: Այս ստեղծագործությունը խորհրդային կարգերի ու սովետական պետության ղեկավարների գործունեության ծաղրապատկերն է՝ քաղաքական երգիծանքին հատուկ միջոցներով: Նազարի «Ես թագաւոր պիտի ըլլամ»¹⁷ բարբաջանքը մի օր դառնում է իրականություն:

Գր. Տեր-Գրիգորյանի ժամանակակից հեքիաթում Դ. Դեմիրճյանի պիեսի գործողությունները տեղափոխված են 1970-ական թթ. խորհրդային իրականություն: «Վեներա կոլխոզաց» դարձած Ուստիանը նորից ձեռքն է առնում պապենական դագանակը ու վճռում նախագահի ճակատագիրը: Նազարն ու Սաքոն փախչում են քաղաք:

Մկրտիչ Սարգսյանի հեքիաթ-վեպը խորհրդային իրականության պատկերն է՝ հիմքում ունենալով Դ. Դեմիրճյանի կատակերգություն-

¹⁴ Համաստեղի «Քաջ Նազար» հեքիաթը տպագրված է «Հայրենիք» (Բոստոն) ամսագրի 1940 թ. 9-րդ համարում, լույս է տեսել Համաստեղի «Քաջ Նազար եւ 13 պատմուածքներ» (Գահիրէ, 1955 թ.) գրքում: Հեքիաթը հրատարակել եմ «Համաստեղ. Մոռացված էջեր» քառահատորի Գ. գրքում (Երեւան, 2005 թ.)՝ էջ 37–62:

¹⁵ Մ. ՎԵՍՊԵՐ, Մեր քաջ Դժիկոն, Երեւան, 1972, էջ 18:

¹⁶ Թատերախաղը տպագրված է «Հայրենիք» (Բոստոն) ամսագրի 1939 թ. 10-րդ (էջ 1–14) եւ 11-րդ (էջ 20–35) համարներում:

¹⁷ «Հայրենիք» (Բոստոն) ամսագիր, 1939 թ., 10-րդ համար, էջ 2:

նր: «Դրուստ խոսելու» սովոր Նազանը հիշեցնում է ամուսնու անցյալը եւ հայտնվում հոգեբուժարանում:

Ժ. Ավետիսյանի հեքիաթ-վիպաշարում Հնազանդը ծեծում է թագավորին:

Հովհ. Գրիգորյանի՝ «Կլարա Յետկինի անվան Ուստիան»-ը հնազանդ է Նազարին:

Խաժակ Գյուլնազարյանի վեպի գործողությունները ծավալվում են մեր իրականության մեջ, իսկ հերոսները հակոտնյա տիպեր են՝ «Բարի, միամիտ, ու ոչ հիմար Փանոս, որը յուրաքանչյուրիս հայրը կարող էր լինել ճակատագրով» եւ Քաջ Նազար՝ «հանիրավի փառաբանվող, որը հաջողությունը նժույգ է դարձնում իմ ու քո թողտվությանմբ, եւ որը յուրաքանչյուրիս հայրը կարող էր լինել եւ որդին կարող է լինել ճակատագրով»¹⁸: Ընթերցողը մի պահ կորցնում է հեքիաթ-իրականություն սահմանը, բայց գրողը նրան մենակ չի թողնում. «...իսկ ո՞ր գրողն է, որ ձեռքից հեշտությանմբ բաց է թողնում ձեռքն ընկած ընթերցողին»¹⁹: Ուստիան թագուհու մահից հետո Նազարն անժառանգ է մնում, բայց հեղինակը, ընդունելով շարադրանքում շփոթության առկայությունը, չի խախտում հեքիաթի ժանրի օրենքը. Նազարը կռվի դաշտում կոտորում է պիգմեյների ցեղը, փրկվում են երկու պիգմեյիկներ: Պարզվում է՝ անցած դարերում հրաշք է կատարվել՝ Ջախորդ Փանոսն ու Քաջ Նազարը կոտորակվել են. «Չկա մեկը, բայց կան բյուրավորներ: Այժմ էլ Քաջ Նազարները Ջախորդ Փանոսներին հեծած՝ վարգում են աշխարհիս բանուկ ճամփաներով...»²⁰:

Ն. Ադալյանի վեպում համընդհանուր հնազանդության, «Իրականության հեքիաթ»-ի ու «Հեքիաթի իրականության» մեջ (ստեղծագործության երկու մասերի վերնագրերն են) ծաղրածու Նավասարդը Նազարին սպանելուց հետո բազմում է գահին ու հասկանում՝ «ծաղրածուին փոխարինելով թագավորով, ինքը դարձավ մահկանացու, սակայն, ի վերջո, մարդ էր հողածին եւ մահաշունչ քաղցր կյանքը գերադասեց անմահությունից»²¹:

Այլ խոսքով՝ մարդու եւ մարդկության ապագան պաշտպանված չէ նոր Նազարներից:

¹⁸ Խ. ԳՅՈՒԼՆԱԶԱՐՅԱՆ, Ջախորդ Փանոս եւ Քաջ Նազար, էջ 8:

¹⁹ Անդ, էջ 83:

²⁰ Անդ, էջ 142:

²¹ Ն. ԱԴԱԼՅԱՆ, Ծաղրածուն մեծ քաղաքում, էջ 316:

ԲԱԽՏԻ, ՔԱՋՈՒԹՅԱՆ ՈՒ ՎԱԽԻ ՄԱՍԻՆ

Խորախորհուրդ այս հեքիաթի գլխավոր հերոսի «փիլիսոփայության» հետաքրքիր դրսևորումներ կան գրական մշակումներում:

Ն. Աղբալյանը բախտն անվանում է «հանգամանքների յաջող դասաւորութիւն եւ աննպաստի նպաստաւոր մեկնութիւն» եւ չի մոռանում, որ «մարդիկ չեղածը եղած են հռչակում, որ վալլեն ուժի հովանին եւ դրանով ստեղծում են ուժեղի պատրանքը ու ստրկանում իրենց իսկ ստեղծած հեղինակութեան»²²:

Ավ. Իսահակյանի հերոսը համոզված է. «Մարդս բախտ պիտի ունենա, բախտ:

Խելք, կտրիճություն դատարկ բաներ են»²³: Անարժանների գոգում ոսկի հավկիթ ածող

կույր հավ բախտը թառում է Աղա Նազարի գոգը: Թագավոր Նազարն անմահ է ու ծիծաղում է աշխարհի վրա:

Հովհ. Թումանյանի հեքիաթի ավարտը նախազգուշացում է մարդկությանը. «Ասում են մինչեւ էսօր էլ դեռ ապրում ու թագավորում է Քաջ Նազարը: Ու երբ քաջությունից, խելքից, հանճարից մոտը խոսք են գցում, ծիծաղում է, ասում.

— Ինչ քաջություն, ինչ խելք, ինչ հանճար. դատարկ բաներ են բոլորը: Բանը մարդուս բախտն է: Բախտ ունես, քեֆ արա...»²⁴:

Ստ. Զորյանի հերոսը չի խոսում ամենակարող բախտից, քանի որ նրա արարքների հիմքում ընկած է խելճ ու աղքատ, հարազատներից արհամարհված մարդու վրեժխնդրության մոտիվը, թեեւ Նազարն ինքը, որպես մարդ, չունի թագավոր դառնալու ոչ մի արժանիք:

Համաստեղի հերոսը սնվում է երազներով ու համոզված է՝ «երազի եւ իրականութեան միջեւ շատ բարակ գիծ մը կայ միայն: Այդ գիծը բախտն է»²⁵: Ուստա Նազարն ի սկզբանե հույսը դրել է բախտի վրա, օր է մթեցնում՝ աչքը հառած «դիմացի լեռան մէջքին գորշ գորտի մը պէս փաթթուած» քարավանի ճանապարհին: Սարսափազդու դրոշակին փոխարինում է դիպվածը. հերոսին շփոթում են ավազակապետ Հազրոյի

²² Ն. ԱՂԲԱԼՅԱՆ, Գրական-քննադատական երկեր, հտ. Ա., էջ 188:

²³ ԱՎ. ԻՍԱՀԱԿՅԱՆ, Երկերի ժողովածու 6 հատորով, հտ. 3, Երեւան, 1975, էջ 268:

²⁴ ՀՈՎՀ. ԹՈՒՄԱՆՅԱՆ, Երկերի լիակատար ժողովածու, հտ. 7, էջ 245:

²⁵ «Համաստեղ. Մոռացված էջեր», հտ. Գ., էջ 39:

հետ, եւ Նազարը դառնում է տիրակալ: «Ամեն անգամ որ խելք կամ քաջութիւն կ'ըսէին, Նազար կամաց մը կը ծիծաղէր քթին տակէն»²⁶, – գրում է Համաստեղը:

Վեսպերի հեքիաթի հերոսը «խելճ ու կրակ մարդ է», որի մասին ասում են՝ «ոչ խելք ունի, ոչ մեղք»²⁷: Նա անցնում է «սխրանքի ու փառքի» ճամփան, Քերոք վարժապետի գրածով աշխարհին ներկայանում որպէս մի ձեռքով յոթ մարդ սպանող քաջ: Նազարի «ուժ»-ից սարսափած յոթ եղբայրները հերոսին հյուրընկալում են իրենց ապարանքում, խնդրում ամուսնանալ իրենց քրոջ՝ Արմաղանի հետ:

Մկրտիչ Սարգսյանի վեպում վախկոտ Նազարը սիրում է խոսել ուժի եւ խաղաղության մասին. «Կուվին ընտելանալը մարդասպանի փեշակ է, Նազան, ես աղա մարդ եմ»²⁸: Այս անմահ Նազարն էլ է ծիծաղում աշխարհի վրա. ամենակարող բախտը շարունակում է հովանավորել ապիկարներին:

Ժ. Ավետիսյանի վիպաշարում Սիմոն վանականը, որ փախչում է Անհավատի վանքից՝ արդարություն փնտրելու, հայտնվում է Նազար Հազարաջարգի Արեգակնային տերությունում: Պաշտոնական պատմագրության «Փառք Նազարի» մատյանը եւ «Վարք Նազարի» դյուցազնավեպը ներկայացնում են հերոսի կյանքը: Թագավորը ժողովրդին հրամայում է երջանիկ լինել, իսկ դրա համար կա մի պայման՝ չմտածել ոչնչի մասին. «Մտածող գլուխը կտրե՛ք»²⁹: Նազարը թագավոր դառնալուց հետո շատ է վշտանում, որ երկու բերան ու հարցուր փոր չունի:

Գր. Տեր-Գրիգորյանի ժամանակակից հեքիաթի հերոսը լավ գիտի. «Թիվ ասած բանդ հրացանից էլ զորավոր է»³⁰, եւ հավելագրումների միջոցով «հաղթում» է մրցակից տնտեսութուններին, իսկ հաղթողի դրոշմը նրա համար փալասի նույն կտորն է: Այս պիեսում էլ է գործում ամենագորբախտը: Անմոռանալի է հերոսի «Նրանց էլ կսարսաղացնենք, բատրակ Սաքո: Նախագահութունն էլ հենց դրա համար է»³¹ հայտարարութունը:

²⁶ Անդ, էջ 62:

²⁷ Մ. ՎԵՍՊԵՐ, Մեր քաջ Դժիկոն, Երեւան, 1972, էջ 18:

²⁸ Մ. ՍԱՐԳՍՅԱՆ, Քաջ Նազար, Երեւան, 1980, էջ 22, հմմտ. նաեւ Վ. ՍԱՐԳՍՅԱՆ, Քաջ Նազարի գրական հետազոծը, Երեւան, 1991, էջ 69:

²⁹ Ժ. ԱՎԵՏԻՍՅԱՆ, Սիմոն որդի Սիմոնի, Երեւան, 1984, էջ 216:

³⁰ Գր. ՏԵՐ-ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ, Իմ խելճ Պորտոս, Երեւան, 1977, էջ 481:

³¹ Անդ, էջ 546:

Ն. Ադալյանի «Ծաղրածուն մեծ քաղաքում» վեպի հերոսը հայտարարում է, որ ինքն «ամբողջ ժողովուրդն ու հայրենիք է»³², ավելին՝ «Ես երկու բան եմ պաշտում՝ փող ու ժողովուրդ...»³³: Թագավորի այս ու նման հայտարարություններից հետո կարելի է զարմանալ, երբ կարդում ես. «Մի օր էլ թերություններն էլ նրան առավելություն երեւացին՝ էւ մեծ, անօրինակ, հանճարեղ: Նայում էր ու հիանում՝ ինչ հիանալի վախ է իր վախը, ինչ գեղեցիկ կասկածանք»³⁴: Գրողն արձանագրում է. «Աստված Նազարին բավականաչափ խելք էր տվել: Նա խելամտորեն օգտագործում էր մարդկանց վախի զգացումը, կարողանում էր իր վախը թաքցնել նրանցից, նույնիսկ դա ներկայացնել իբրեւ քաջություն»³⁵:

ԻՇԽԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀՐԱՊՈՒՐԱՆՔՆԵՐԸ ԵՒ ԱՆՍԱՀՄԱՆԱՓԱԿ ՀՆԱՐԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Դ. Դեմիրճյանի պիեսում Նազար Հազարերորդի համար պետական գործը թալանները լավ տեղավորելն է. «Հիմի կերթաք ու տերությանը լավ մտիկ կտաք: Ամեն բան կարգին: Զորք է, հաշիվ է, հարստություն է, լավ կպահեք, թե չէ կարկաժներդ կճղեմ, հարամզադաներ: Թալանը լավ տեղավորեք: Զգողանան: Իմացա՞ք»³⁶:

Մկրտիչ Սարգսյանի հերոսը նախարար Փռսփրսի ու Դըղիրդի հետ երկար խորհրդակցում է ժողովրդի ունեցվածքն ավազակներից պաշտպանելու մասին եւ հրամայում. «Ինքներդ վերցրե՛ք ժողովրդի ունեցվածքը, որ գողերն էդ խեղճ մարդկանց վնաս չտան»³⁷: «Պայմանը պայման է, մենք իրար պիտի սիրենք: Պարտադիր սեր»³⁸,— այս հեքիաթ-վեպում բանաձեւում է թագավորը՝ ականարկելով նաեւ իրեն սիրել ստիպելու ուժային հարկադրանքի մասին:

Դ. Դեմիրճյանի հերոսի փիլիսոփայությունն աշխարհի ու բախտի մասին այլ հիմնավորում ունի. «... Սարսաղ աշխարհք է, սարսաղ մարդիկ:

³² Ն. Ա. ԱԴԱԼՅԱՆ, Ծաղրածուն մեծ քաղաքում, էջ 51:

³³ Անդ, էջ 55:

³⁴ Անդ, էջ 101:

³⁵ Անդ, էջ 107:

³⁶ Դ. ԴԵՄԻՐՃՅԱՆ, Երկերի ժողովածու 14 հատորով, հտ. 10, էջ 226:

³⁷ Մ. ՍԱՐԳՍՅԱՆ, Քաջ Նազար, էջ 217:

³⁸ Անդ, էջ 319:

Աշխարհքը էսպես սարսաղ է եկել, սարսաղ էլ պիտի գնա»³⁹: Այս դեպքում տրամաբանական է հերոսի «Ինչացո՞ւ է էսքան տերությունն ու թագավորը: Ես հերիք եմ»⁴⁰ հայտարարությունը:

Ռուս երգիծաբան Միխայիլ Սալտիկով-Շչեդրինն (1826–1889 թթ.) այսպես է բնորոշում «Տիեզերքն ընդգրկել մտածող սրիկայի» անզուսպ երեւակայությունը. «Զկա առավել վտանգավոր բան, քան սրիկայի երեւակայությունը, եթե այն չի սանձահարված եւ մարմնական պատիժների հնարավորության անընդհատ պատկերացումը չի սպառնում նրան: Մեկ անգամ գրգռվելով, նա դեն է նետում վրայից իրականության ամեն մի լուծ եւ սկսում է ամենահրաշագեղ ձեռնարկություններ պատկերացնել իր տիրոջը: Հանգցնել արեգակը, երկրի մեջ անցք փորել, որի միջով կարելի լինի դիտել, թե ինչ է կատարվում դժոխքում,— ահա միակ նպատակը, որպիսիք իսկական սրիկան իր ջանքերին արժանի է համարում»⁴¹:

Դ. Դեմիրճյանը «Քաջ Նազար»ի ասելիքը հասցեագրում է մարդուն, որ «ներքորեն դաժան է, երբ իշխանություն ունի եւ սաստիկ մտահոգ իր անձի ապահովությանը, երբ վտանգների մեջ է (երբ իր անձի վիճակը ուրիշներն են տնօրինում):

Մարդը՝ անտարբեր, անհոգ եւ ցածոգի ուրիշների հանդեպ»⁴²:

Թագավոր Նազարը մարդկանց կոտորում է ճանճերի պես: Նա հրամայում է զորքին, որ «գնա ողջ աշխարհքի վրա, թալանի ու բերի», եւ հավելում. «Ժողովրդին էլ հրամանք, որ նոր հարկեր տա»⁴³:

Թագավորի օրն սկսվում է մարդկանց ու բնության օրենքները սահմանող հրամանով, որը հիշեցնում է Զոնաթան Սվիֆթի (1667–1745 թթ.) «Գուլիվերի ճանապարհորդությունները» գրքի (1726 թ.) հերոսին՝ թզուկների աշխարհի տիրակալին, որը նույնպես չի խորշում մեծամեծ գովեստներից ու ծիծաղելի տիտղոսներից՝ «բերկրանքն ու սարսափը տիեզերքի», «թագավոր թագավորաց, մեծագույնը մարդկային որդիներից, որն իր ոտքով հենվում է երկրի կենտրոնին եւ իր գլխով դիպչում է արեւին, որի ակնարկով ծունկի են իջնում երկրային իշխանները...»⁴⁴:

³⁹ Անդ, էջ 236:

⁴⁰ Անդ, էջ 243:

⁴¹ Ն. Շչեդրին, Հնտիր երկեր 3 հատորով, հտ. 1, Երեւան, 1951, էջ 160:

⁴² Անդ, էջ 451:

⁴³ Անդ, էջ 243:

⁴⁴ Ջ. Սվիֆթ, Գուլիվերի ճանապարհորդությունները, Երեւան, 1959, էջ 50:

Քաջ Նազարի հրամանի հետ կարող է «մրցել» նաեւ Ս. Շչեդրինի «Մի քաղաքի պատմություն» վեպի քաղաքագլուխ Բենեուլենսկու հրատարակած օրենքը՝ «Գովաբանելի կարկանդակ թխելու մասին»: «Յուրաքանչյուր մարդ զգուշավոր ման գա թող, իսկ կապալառուն ընծաներ բերի թող» առաջին օրենքի հաջողությունից հետո հերոսը շարունակում է «օրենսդրական» գործունեությունը: Գովաբանելի կարկանդակ թխելու բոլոր մանրամասները թվարկելուց հետո քաղաքագլուխը չի մոռանում նշել՝ «Վառարանից հանելուց հետո յուրաքանչյուր ոք ձեռքն առնի թող դանակը եւ կտրելով միջին մասը՝ բերի այն ընծա: Սույնը կատարողը ուտի թող»⁴⁵:

Քաջ Նազարի անմահության հետաքրքիր բացատրություն կա խաժակ Գյուլնազարյանի վեպում. «Օ՛, մենակ չմնաց Քաջ Նազարը: Երբեք մենակ չմնաց, երբեք մենակ չէ, մենակ նա իսկի չէր դառնա Քաջ Նազար եւ պատմության համար կմնար որպես սոսկ ոմն Նազար՝ ծնված այսինչ դարում, այսինչ տեղավայրում, այսինչ ջրաղացպանի համեստ ընտանիքում...»

Մենակ չմնաց, դրա համար անմահացավ...»⁴⁶:

Ն. Ագալյանի հերոսն իրեն հայտարարում է համամարդկային Նազար եւ երեւույթ, երազում աստված դառնալու մասին: Նա լեզուներ է սովորում, որ գրավի բոլոր երկրները՝ բացի Զինաստանից. չինարենն անհաղթահարելի դժվարություն էր: Հռոմ հռչակված Հռոմ գյուղ են գալիս դեսպաններ, պատվիրակներ, հիանում Նազարի թագավորությամբ, ու ոչ ոք չգիտի, թե քաջ հռչակված Նազարն ինչքան է վախենում Ուստիանից:

Մարդիկ կրկնօրինակում են թագավորին, ու երկիրը լցվում է ծաղրածուներով. «... բոլորը ծաղրածու էին, ու ոչ ոք ծաղրածու չէր»⁴⁷:

Կարինե Խողիկյանը «Խաղի ժամանակը»⁴⁸ պիեսում ներկայացնում է մենակ ու տխուր Տիրակալին, որը փորձում է իրագործել իր եւ մյուսների ցանկությունները, բայց մենք լավ գիտենք՝ բարի ցանկություններով սալարկված է դժոխք տանող ճանապարհը: Պիեսում պատկերված է մեր իրականությունը՝ քաղաքական խաղերով, իշխանական խաղի գրված ու

⁴⁵ Ն. ՇՉԵԴՐԻՆ, Ընտիր երկեր 3 հատորով, հտ. 1, Երեւան, 1951, էջ 238:

⁴⁶ Խ. ԳՅՈՒԼՆԱԶԱՐՅԱՆ, Զախորդ Փանոս եւ Քաջ Նազար, էջ 139:

⁴⁷ Ն. ԱԳԱԼՅԱՆ, Ծաղրածուն մեծ քաղաքում, էջ 177:

⁴⁸ Պիեսը «Մոռացված օրը կամ Խաղ բոլոր ժամանակների համար» վերնագրով տպագրված է «Դրամատուրգիա» հանդեսի 2000 թ. 1-ին համարում (էջ 24–49):

չգրված օրենքներով, նորօրյա մեծապատիվ մուրացկաններով: Տիրակալի զարմանքը, թե ինչքան հեշտ է գնում-վաճառում մարդկանց խիղճը, պարզապես խաղ է ... սեփական խղճի հետ:

«Տիգրան «Մեծ» կատակերգության⁴⁹ առանցքն ընտրարշավն է՝ ներքին խոհանոցի գաղտնիքներով: Ռադիոյի՝ ավելի քան համեստ կարողությունների տեր աշխատակից Տիգրանը դառնում է երկրի տեր: Իրականում նա խամաճիկ է, որին «ուղղորդում են»․ տխուր, շատ տխուր վիճակ է: Գուրգեն Խանջյանը լավ գիտի, որ ծիծաղը հզոր զենք է, եւ հույս ունի՝ ծիծաղող հանդիսատեսը (ընթերցողը) կատարվածից դաս քաղելու ուժ կգտնի իր մեջ:

Ամենակարեւորը՝ կնայի ու կտեսնի:

Ժ. Ավետիսյանի վիպաշարի երրորդ հատորը ենթավերնագիր ունի՝ «Իրական մղձավանջ»: Նազար Հազարաջարգի թագավորությունում «Ամենամեծ հրաշքը երջանկությունն է»⁵⁰, իսկ պալատականների համար կարեւոր էր, «որ թափուր չէր վեհապետի գահը, եւ կային ոսկե կոշիկներ, որ իրենք կարող էին լիզել, մի գործողություն, առանց որի բարձրաստիճան պաշտոնյան չէր կապրող իրեն երեւելիների դասի լիիրավ անդամը համարել: Շատերին ուրիշ ոչ մի բան չէր հետաքրքրում, ո՛չ արքայի խելքը, ո՛չ քաջությունը, ո՛չ զորությունը, ո՛չ բարությունը եւ ո՛չ էլ ինքնությունը»⁵¹: Տեր Ղունկիանոսը փորձում է գտնել «Ինչպե՞ս է տխմարը խելոք ներկայանում աշխարհին, անպիտանը՝ պիտանի, տգետը՝ գիտուն, վախկոտը՝ քաջ: Ինչո՞ւ է աշխարհն ուզում հիմարանալ այսպես»⁵² հարցի պատասխանը: Վիպաշարի հեղինակը հավելում է. «...ինչքան շատ է լինում կեղծիքը, այնքան շատ են լինում հավատացողները»⁵³:

«ԴԵԺԺԻԿՈՆ»Ի ԳՐԱԿԱՆ ՄՇԱԿՈՒՄՆԵՐԻ ԺԱՆՐԱՅԻՆ

ՊԱՏԿԵՐԸ

«Դըժիկոն» հեքիաթի գրական մշակումների ժանրային պատկերն այսպիսին է՝ հեքիաթ, ժամանակակից հեքիաթ, բանաստեղծություն,

⁴⁹ Պիեսը տպագրված է «Դրամատուրգիա» հանդեսի 2004 թ. 6–7-րդ միացյալ համարում (էջ 24–49):

⁵⁰ Ժ. ԱՎԵՏԻՍՅԱՆ, Սիմոն որդի Սիմոն, հտ. 3, էջ 20:

⁵¹ Անդ, էջ 31:

⁵² Անդ, էջ 87:

⁵³ Անդ, էջ 135:

կատակերգություն, վեպ, երգիծական վեպ, վիպաշար, կատակերգություն, դրամա, երգիծապոեմ, երգիծական դրամատիկական պոեմ եւ այլն: Հեքիաթի աղքատ, անբան, վախկոտ, ստախոս հերոսը կնոջ ձեռքը կրակն է ընկել ու մի օր էլ «եւով, իր կովն առավ ու անթրոցը ձեռքը բռնեց, տնեն ինկավ դուրս»⁵⁴: Յոթ ճանճ սպանելուց հետո նա հռչակվում է ամենահաղթ հերոս եւ հայտարարում. «Ձենք ու ձի՝ վախկոտ մարդու ապավեն է, ես գործածած չեմ երբեք, պետք չէ եկած, եթե կովի բռնվիմ, այն ատեն ձի ու զենք կգործածեմ, իսկ ծառայի պետք չունիմ, աշխարհ իմ ծառաներն են. դուք տեսաք, որ ես մեկ փայտ ու մեկ կով ունենալով ապահով մինչեւ այստեղ հասեր եմ. ես Դրժիկոն եմ, մեկ ափով յոթն հոգի կապանեմ»⁵⁵:

Հայ ժողովուրդը բախտի բերմամբ վեր բարձրացող հերոսի մասին հեքիաթում ծաղրում է ստախոսին, պարծենկոտին, ծուլին, վախկոտին, բայց նաեւ յուրովի խղճում է կնոջից հալածվածին: Պատմությունը երբեմն շար խաղեր է խաղում, եւ հաղթում են ամբոխամտությունն ու ամբոխին իբր թե առաջնորդող «հերոսները»: Հիշենք Հովհ. Թումանյանի՝ վճռակի արժեք ունեցող ձեականերպումը. «Ժողովուրդը իմաստուն է, ամբոխը՝ հիմար: Ժողովուրդը ծանր է, ամբոխը՝ թեթեւ»⁵⁶:

Ժողովրդական հեքիաթի գրական մշակումների հեղինակները փորձում են պատասխանել «Ո՞վ է մեղավոր» հարցին. նպատակը քաջագարություն հակամարդկային շարիքի ու համամարդկային երեւույթի արմատը գտնելն է: Քաջ Նազարը փորձանք է մարդկանց, ժողովուրդների կյանքում. խնդիրն այն է, թե հերոսը ո՞ր միջավայրում է հասնում հաջողության՝ ընտանիքում, աշխատանքային միջավայրում, պետական համակարգում, թե՞ հասել է համաշխարհային մակարդակի:

«Հեքիաթը այն է, ինչ երազում են մարդիկ՝ աշխարհի կործանումն ու վերաշինումը»⁵⁷,— բանաձեւում է Խաթակ Գյուլնազարյանը եւ պարզաբանում.— «Ես հեքիաթի ժանր եմ ընտրել, քանի որ սույն օրհնյալ ժանրը ինձ հնարավորություն է տալիս գլուխս պրծացնելու քո, ավա՛ղ, շատ տրամաբանական հարցերից»⁵⁸: Եզրակացությունը պարզապես ցնցող է.

⁵⁴ «Հայ ժողովրդական հեքիաթներ», Երեւան, 1950, էջ 391:

⁵⁵ Անդ, էջ 392–393:

⁵⁶ Հովհ. Թումանյան, Երկերի լիակատար ժողովածու, հտ. 7, Երեւան, 1995, էջ 455:

⁵⁷ Խ. Գյուլնազարյան, Ձախորդ Փանոս եւ Քաջ Նազար, էջ 7:

⁵⁸ Անդ, էջ 117:

«Ես քեզ կասեմ, որ ոչ միայն հեքիաթում, այլ[եւ] իմ ու քո ռեալիստական կյանքում անգամ տրամաբանությունը շարժիչ ուժ չէ»⁵⁹:

«Զախորդ Փանոս եւ Քաջ Նազար» վեպի դիպաշարի զարգացմանը զուգընթաց դրվագ առ դրվագ ծավալվում է հեղինակի զրույցն ընթերցողի հետ: Այսպես, Քաջ Նազարի սիրավեպի մասին երկու քառատողից հետո կարդում ենք. «Ճիշտն ասած, ես այս ոտանավորը գրեցի ոչ այնքան Քաջ Նազարի մտորումները բացատրելու համար, որքան սեփական լուպազուկությունից, այսինքն՝ գրչակից ընկերներին համոզելու համար, որ ես էլ կարող եմ ոտանավոր գրել ...»⁶⁰:

Ն. Ադալյանի վեպն ընթերցելիս պետք չէ տրամաբանական հարցեր տալ ու պատասխաններ փնտրել, այլապես կհայտնվեք մեծի ու չնչինությունների արանքում, որ վեպի հերոսներից մեկը բնորոշում է որպես «անսովոր սովորականություն»⁶¹: Այս պայմաններում ճիշտն ու սուտը տարբերակելու հնարավորություն չկա. «Եթե ճշմարտությունը չափազանց ճշմարտացնում ես, անվերջ ու բոլոր միջոցներով ապացուցում, դա կարող է լուրջ կասկածանք առաջացնել եւ , ի վերջո, սուտ երեւալ: Ստի դեպքում էլ նույնն է. քեզ պատեպատ մի՛ տուր, լեզու մի՛ թափիր, երդում-կրակ մի՛ կեր, թե գիտեք՝ սուտը ոտքից գլուխ սուտ է ու հերյուրանք, դա հակառակ հետեւանքն է տալիս՝ սուտը փոխարինվում է մաքուր-զտարյուն ճշմարտությամբ»⁶²: Անմտության այս թագավորությունում Նազարի արձանը «ժողովրդի ու հայրենիքի արձանն է:

Սա հայրենասիրական գործ է...»⁶³:

Հեքիաթասացն ու գրողը փոխլրացնում են Նազարի կյանքի դրվագները, բայց դրանից հերոսի արարքներն ավելի տրամաբանական չեն դառնում: Անմտությունից ծնված շարագործությունների հիմքում թագավորի՝ իրականության դաժան պատկերը քողարկելու զուր ջանքերն են: Նազարն ատում է բոլոր համագյուղացիներին (սրանք կարող էին նրա հայրը լինել) եւ իր ծագումնաբանությունն սկսում է... Գարսեւանաքաղաղից, իսկ նրա անօրինակ կենսապատումը գիրք է դարձել: Այս երկրում մարդիկ ապրում են «երկսայրի բարոյականու-

⁵⁹ Անդ, էջ 118:

⁶⁰ Անդ, էջ 19:

⁶¹ Ն. Ա. ԱԴԱԼՅԱՆ, Ծաղրածուն մեծ քաղաքում, էջ 18:

⁶² Անդ, էջ 49:

⁶³ Անդ, էջ 66:

թյան զգացողություններ»⁶⁴, իսկ ամենագործ թագավորը կարող է շրջել դնչակապով ու շորեքթաթ շարժվող նախարարի հետ՝ ստիպելով որ հաշի սրա-նրա վրա: Նազարը հայտարարում է «Քանի էս ողորմելի մարդ-կությունը կա, ես էլ կամ»⁶⁵:

Ն. Ադալյանը համոզված է, որ մեր օրերում «հեքիաթի մշուշապատ սիմվոլները»⁶⁶ չեն կարող նպաստել բարու հաղթանակին. մարդիկ մոռացել են հեքիաթները եւ ճանապարհորդությունների մասին են գրում: Ժամանակակից գրականության միտումներից հետ չմնալու համար նա Փանոսի կյանքի ու ճակատագրական երեք ճանապարհորդությունների մասին է պատմում:

Գրողի ու հեքիաթասացի երկխոսության անվերջ միջամտող Նազարը ենթակա չէ գոյություն՝ մարդուն հասանելի օրենքներին: «Վեպը հեքիաթ չպիտի դառնա»⁶⁷. հեքիաթներն օգնում են մարդկանց խելքի բերել, իսկ գրողը պիտի բացատրի՝ «ինչպե՞ս է Նազարն աստիճանաբար դառնում Նազար եւ ավելի Նազար»⁶⁸: Անգամ այս բանավեճում հաղթում է... Նազարը:

Նազարների վտանգավորության մասին 1941-ին գրեց գերմանացի Բերտոլտ Բրեխտը (1898–1956 թթ.), որի հայրենիքում արդեն իշխանության էր հասել համաշխարհային տիրապետության մասին բարբաջող հերթական «քաջ»-ը: «Արթուր Ուիի կարիերան, որ պիտի կանխվեր» ահա-զանգ-նախազգուշացումը ոչինչ չփոխեց ժողովուրդների կյանքում, որոնց տասնյակ միլիոններով քշում էին դեպի մահ ու կոտորած...

ՈՐՊԵՍ ՎԵՐՋԱԲԱՆ

Գալիք փորձություններից մարդուն ու մարդկությանը փրկելու միջոցներ որոնող Նիկոլ Ադալյանը լավ գիտեր՝ մարդիկ ենթակա են քաջնազարականության վարակին, քանի որ հնարավոր է Քաջ Նազար լինել «առնուազն իր կնոջ ու երեխաների աչքում»⁶⁹: Նա համոզված է, որ հեքիաթը «ցուցադրում է մի ամբողջ աշխարհայեաց՝ յանդուգն ու տրտում», եւ «Ժո-

⁶⁴ Անդ, էջ 296:

⁶⁵ Անդ, էջ 44:

⁶⁶ Անդ, էջ 75:

⁶⁷ Անդ, էջ 105:

⁶⁸ Անդ, էջ 105:

⁶⁹ Ն. Ա. ՂԲԱՆՅԱՆ, Գրական-քննադատական երկեր, հտ. Ա., էջ 190:

ղովորդական այս հանճարեղ ու համարձակ յղացումի միջից» հեքիաթի «այս հանճարեղ ձեւի մէջ» «... որպիսի պայծառ լոյս է ընկնում մարդկային պատմութեան եւ առօրեայ կեանքի վրայ...»⁷⁰: Նա զգուշացնում է. «Մենք չենք կարող սպառել այն բոլոր երեւոյթները, որոնց խտացումն ու մեկնութիւնն է մեր ժողովուրդի այս հանճարեղ յղացումը»⁷¹:

Նշան Պեշիկթաշյանը ներկայացնում է անաչառ ժամանակի դատաստանը Նազարի նկատմամբ, բայց ինձ ավելի հոգեհարազատ է Նիկոլ Աղբալյանի՝ ինքնակատարեւագործման կոչը. «Պատրանքի վիճակն անցողական է, եւ ամեն իսկաջի մարդ, որ տեսչում է հասնել իմֆնագիտակցության բարձունքին, պէտք է արագ անցնէ այդ միգապատ մթնոլորտից՝ ողջունելու հոգեկան ազատութեան պայծառ արեւը»⁷² (ընդգծումներն իմն են. — Մ. Խ.):

Հովհ. Գրիգորյանի «Քաջ Նազար, զրույցներ Մաստորոյի հետ» վեպն սկսվում է հուսադրող արձանագրումով՝ սա Քաջ Նազարի վերջին ժառանգն է: Թվում է՝ մոտ է փրկությունը նազարներից, բայց Քաջիկ Նազարյանը՝ նույն ինքը Քաջ Նազարը, համոզված է, որ ժողովուրդը չի կարող ապրել առանց իրեն: Այս ժամանակակից հեքիաթ-վեպում (հիշեցնեմ՝ հեքիաթից իրական ոչինչ չկա մեր կյանքում) պատկերված են «նոր ժամանակներ», երբ Նազարը մեկ զարկով միլիոն է ջարդում (հաշվի առնելով արժեզրկումը), բազմակնությունը հայտարարվում է ազգի փրկության միջոց: Միապետ Նազարի թալանի ձեւերն ու զբաղմունքներն էլ են փոխվել. գործում է Նազարի օգնության ֆոնդը, իսկ նրա մտքի թռիչքը հասել է մինչեւ Ֆրանսիա. միապետը տասը տարի զբաղվել է Վիկտոր Հյուգոյի (1802–1885 թթ.) «Թշվառներ» վեպը (1862 թ.) ... հայացնելով:

Կասեք՝ անմտությունն է:

Կհարցնեմ՝ նման անմտություններ քիչ եք լսել ու դեռ լսում եք...

ՀԻՄՆԱԲԱՌԵՐ

Դըժիկոն, Քաջ Նազար, Հայ ժողովրդական հեքիաթ, Գրական մշակում, Սատիրա, Ժողովուրդ եւ ամբոխ, Հերոսի կերպար, Պատրանք եւ մոլորություն,

⁷⁰ Անդ, էջ 190:

⁷¹ Անդ, էջ 191:

⁷² Անդ, էջ 189:

Ուստիան, Բախտ եւ վախ, Թումանյան, Դեմիրճյան, Գեղարվեստական վերաիմաստավորում, Հասարակական քննադատություն, Կեղծ հերոսություն, Ժանրային բազմազանություն, ամբոխահան իշխանություն, Հետխորհրդային գրականություն

РЕЗЮМЕ

Настоящая статья представляет собой научное осмысление многоаспектного литературного наследия армянской народной сказки «Джжикон», проследившая её развитие от первых переложений начала XX века до современных переосмыслений. В центре внимания — произведения таких выдающихся авторов, как Ованес Туманян, Аветик Исаакян, Дереник Демирчян и других, где образ хвастливого, трусливого и ловкого Назара предстает в интерпретациях, отражающих дух времени и идеологический контекст.

Путём сопоставительного анализа исследуется, как фигура Назара превращается в символ ложного героизма, общественной доверчивости и хрупкости власти. Персонаж Устьян рассматривается как художественный приём, через который выражаются изменяющиеся представления о гендере, воле и соучастии.

Жанровое разнообразие — от сказки и комедии до сатирического романа и драматической поэмы — подчёркивает универсальность и актуальность «Джжикона» в культурном сознании. Таким образом, на первый взгляд комическая история раскрывается как глубокое размышление о массовой психологии, демагогии и вечном возвращении лжегероев.

SUMMARY

This article offers a scholarly reflection on the multifaceted literary legacy of the Armenian folk tale Dzhzhikon (Չժիկոն), tracing its evolution from early 20th-century adaptations to contemporary reinterpretations. The focus lies on the works of prominent authors such as Hovhannes Tumanyan, Avetik Isahakyan, Deranik Demirchyan, among others, in which the central character — Nazar, the boastful, cowardly, and cunning figure — is reimagined in ways that reflect the ideological and cultural frameworks of each era.

Through comparative and contextual analysis, the article explores how Nazar becomes a symbolic representation of false heroism, public gullibility, and the fragility of power. The character of Ustian, his wife, is also examined as a literary device through which changing notions of gender, agency, and complicity are expressed.

The genre diversity – from fairy tale and comedy to satirical novel and dramatic poem – highlights the adaptability and enduring relevance of the Dzhzhikon narrative in Armenian cultural consciousness. Ultimately, what appears to be a humorous story reveals itself as a profound commentary on mass psychology, demagoguery, and the recurring emergence of pseudo-heroes throughout history.

